

ÇAVUŞTEPE 1972 KAZISI

Prof. Dr. AFİF ERZEN

Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi adına yürütülen Van Bölgesi Çavuştepe kazısı, 1972 yılında Temmuz ayının 20'sinden, Eylül ayının 10'una kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığı altında, Prof. Dr. Adnan Pekman, Asistan Dr. Ali M. Dinçol, Asistan Mehmet Özsait, Asistan Veli Sevin, Arkeolog-Desinatör Akif Dâi, Arkeolog Oktay Belli, Arkeolog Yüksel Aytaç, Desinatör Fırat Düzgüner, Uzman Münire Ergin, Arkeolog Nesrin Özsait ve Adalet Sevin'den kurulu bir heyet tarafından yürütülmüştür. Van Bölge Müzesi Asistanı Arkeolog Cevat Bozkurtlar da heyete sonradan katılmıştır.

1972 yılında yapılan araştırma ve çalışmalar, çok önemli bazı mimari sorunlara ışık tutması ve yeni bir anıtsal yapının keşfedilmiş olması bakımından hayli verimli olmuş ve başlıca 4 kesimde çalışılmıştır:

I. *Uç Kale önü.*

II. *Uç Kale ile Tapınak arasındaki sondaj*

III. *Kuzey "Büyük Kule" (doğu yüz).*

IV. *Güney sur (doğu ve orta kesim).*

I-Uç Kale önü: 1968 yılında Uç Kale'nin ön kısmından doğuya doğru uzanan alanda yapılan çalışmalarla bu kesimin sorunlarını çözmeye başlamış ve aynı yıl, ağır bir yangın geçiren bu kesimin, "II.

iskân" adını verdiğimiz bir dönemde¹, ilkel şartlarla tekrar inşa edildiğini ileri sürmüştük. Uç Kale'nin doğusunda yer alan bu geniş alan, bu yılki çalışmalarımız sırasında yeniden esaslı şekilde ele alınmış ve nitekim Çavuştepe kalesinin iskân tarihi bakımından çok önemli olan bazı sorunlarının aydınlanmasına ışık tutmuştur.

Bu kesimde önce, rizalitli bir plan gösteren doğu burcunun güneyini tamamen kaplayan, ortalama 6 m. en, 9 m. boy ve 2 m. yüksekliğe sahip olan büyük moloz tabakasının kaldırılması işine girişilmiş ve bu alan tamamen temizlenerek Uç Kale'nin cephesi bütün ihtişamıyla ortaya çıkarılmıştır.

1968 yılı çalışmaları sırasında, Uç Kale'nin doğusunda, batıdan doğuya doğru 1,2 ve 3 olarak numaralandırdığımız üç adet mekân tespit edilmişti. Bunlardan 1 No.'lu mekânın Uç Kale'nin rizalitli bir plan gösteren çift kuleli doğu burcunun, içeri doğru yaptığı girintiye inşa edildiği ve her üç mekânın da taş temel ve bunun üzerinde kerpiç duvar şeklinde yükseldiğini belirtmiştik. Ancak 1968 yılı çalışmaları sırasında, sadece basit taşlardan yapılmış ve çok ilkel bir görünüm arzeden yapıların, 0.70 m. ilâ 0.80 m. kalınlığında bir kül ve yangın tabakası üzerinde kurulduklarını tespit etmiştik. Bu yıl ise, bu basit planlı yapıların alt kısmında yeni yapıların varlığı meydana çıkarılmış ve böylece de

¹ "II. iskân"dan kast edilen şey, kalenin bir istilâ sonucunda tahribinden hemen sonra yapılan basit yapılardır. Bk. A. Erzen, Belleten, XXXIV/135 (1970), s. 502.

Uç Kale surlarının önünde yer alan bu bölümün, II. iskân adını verdiğimiz iskân katından önce ve yine Urartu çağında, yeni bir yerleşmeye sahne olduğu anlaşılmıştır. Bu durum aynı zamanda, kalenin ikisi Urartu çağında olmak üzere, değişik şartlar altında üç ayrı mimari gelişim evresi geçirdiğini de ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Bu üç evreli mimariyi, eskiden yeniye doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

A) Aşağı kaleyi tamamen çeviren surların içinde kalan kısım.

B) Uç Kale'nin önündeki bu yıl tespit edilen yapılar, Güney Sur doğu uç önündeki kademeli payandalar, Kuzey Büyük Teras önündeki duvar.

C) Daha önce "II. iskân" adı verilen, kale içi ve dışındaki ilkel yapılar topluluğu.

Burada dikkat edilecek olursa, B evresi yapılarına tamamen surların dışında rastlanmaktadır. Tamamen Urartu mimarî özellikleri gösteren bu yapıların, kaledeki bir genişleme arzusunu göstermeleri bakımından büyük önemi vardır. Surların çevirdiği kale içinde, şimdilik, B evresinde hiç bir eklenti yapıldığı tespit edilmemiştir. Buna karşılık C evresini karakterize eden ilkel yapılara sur içi ve dışında, çokça olarak ve kalın kül tabakaları üzerinde rastlanmıştır. Henüz kazı yapılmamış olmakla birlikte, Uç Kale önünde yer alan B evresi yapılarının da sonradan bir sur duvarı ile çevrilmiş olması muhtemeldir. Gelecek yıl yapılacak kazılarla bu sorunları tamamen çözümleyerek, bu üç mimari evreyi daha iyi bir şekilde aydınlatabileceğimizi ümit ediyoruz.

Uç Kale önünde yapılan yoğun çalışmalar sonucunda, daha önce tamamen temizlenmiş bulunan 1 No.'lu mekân hariç, doğuya doğru 2 ve 3 No.'lu mekânlar da tamamen ortaya çıkarılmıştır. 1 ve 2 No.'lu mekânlar basit ve düzgün olmayan dörtgen bir plan göstermektedirler (1 No.'lu mekân 5.95 m. × 3.70 m. × 3.20 m.; 2 No.'lu mekân 8.55 m. × 9.30 m. × 4.20 m. × 3.55 m. dir). Anakaya üzerine oturtulmuş bulunan temeller ise, basit

moloz taşlardan kuru duvar şeklinde örülmüş olup kalınlıkları 1.35 m. ilâ 0.80 m. arasında değişmektedir. 9.20 m. × 14.20 m. boyutlarına sahip olan 3 No.'lu mekân da diğerleri gibi moloz taşlardan bir temele sahip bulunmakta ve bunun üzerinde ise kerpiç kısım yükselmektedir. Ancak büyük boyutlarıyla diğerlerinden ayrılan bu mekânın ortasında, küçük kum taşlarına çekiç darbeleriyle, basit kübik ya da dikdörtgen prizma şekli verilerek suretiyle meydana getirilmiş, ortalama 1.75 × 1.75 m. boyutlarında üç adet paye yer almaktadır. Her üç paye de binanın doğu-batı aksı üzerinde sıralanırlar ve kuzeye doğru ortalama 30-40 derecelik bir eğimle inmekte olan tabii kayanın üzerine oturmaktadır. Boyutlarından da anlaşılacağı gibi, büyük çaptaki bu payeler, geniş olan 3 No.'lu mekânın tabanını desteklemeydiler. Burada aynı zamanda, Urartu mimarlarının, tabii kayadan en iyi şekilde yararlanmakta ne kadar büyük bir hünere sahip oldukları da açık bir şekilde anlaşılmaktadır. 3 No.'lu mekânın güney duvarını tamamen düzeltilmiş olan tabii kaya meydana getirmektedir. Yer, yer 1.00-1.50 m. yüksekliğe kadar çıkan bu tabii kayanın yalnızca kuzey yüzü işlenmiştir. Mahzen katı olarak adlandırabileceğimiz 3 No.'lu mekânın üst katının zeminini güney tarafta tamamen tabii kaya meydana getirmekte olup, geniş boyutlara sahip bulunan odanın tabanını sağlam bir şekilde tutturabilmek için, kuzey duvarı ile güneydeki tabii kaya zemin arasındaki uzaklık, payeler aracılığıyla giderilmiş ve böylece de bu payelerle kuzey duvarı arasındaki mesafe ise ahşap kirişler konulmak suretiyle kapatılarak yapının ikinci kat zeminini meydana getirilmiştir². Bu yapının mavi ve kırmızı renkli freskolarla süslü olduğu da kazıda ele geçen çok sayıdaki parçadan anlaşılmıştır. 3 No.'lu mekânın içinde yer alan payeler bize Çavuştepe sarayının tabii kayaya oyulmuş payelerinin birer suni örneğini de vermekte ve bu tip payelerin

² Buna benzer bir taban konstrüksiyonu için bk. B. Pjotrowski, Karmir-Blur II, lev. 9.

M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarında veya M.Ö. VII. yüzyılın başında da kullanıldığını açıklamaktadırlar. Çünkü esas surun dışına yapılmış bulunan bu B evresi yapıları, gerek taş işçiliği ve gerekse kullanılan malzeme bakımından Sarduri II çağı (M.Ö. 764-735) mimarisinden esaslı farklılıklar gösterirler. Gelecek yıllarda bu kesimde doğruya doğru, rampaya kadar uzanan geniş alanda yapılacak çalışmalarla, sur dışına yapılmış olan bu yapıların ve aynı zamanda bunun kuzeyindeki istinat duvarının sorunlarını tam olarak çözebileceğimizi sanıyoruz.

II-Uç Kale ile Tapınak arasındaki sondaj: Tapınağın 60-65 m. kuzeydoğusunda ve Tapınak kuzey surlarının doğu ucunda, sur birbiri üzerinden geçen bir çifte sur görünümü kazanmaktadır. Ancak bu kesim kalenin en sarp kısımlarından biri olup, böyle bir çift sur sistemine hiç bir ihtiyaç göstermez. Bu bakımdan bu iç sur dizisinin, esasında savunma amacıyla yapılmış bir sur olmayıp, anıtsal bir teras duvarı olduğu düşünülerek, bu yıl gerek bu teras duvarının önünde ve gerekse bu teras duvarının desteklediği ve kalenin en yüksek kısımlarından birini meydana getiren alanda çalışmalara girilmiştir. Kuzey Büyük Teras duvarı önünde yapılan çalışmalarla 19 m. uzunluğa sahip bulunan teras duvarının önü tamamen temizlenmiş ve bu duvarın aynen sur özelliklerine sahip olduğu anlaşılmıştır. Anakaya üzerine, ortalama 0.50 m. yüksekliğindeki kalker blokların harçsız olarak konulması suretiyle meydana getirilen teras duvarının yüksekliğinin yer, yer 2.70 m. yüksekliğe çıktığı anlaşılmış olup, taş beden kısmı üzerindeki, kerpiçle irtibatı sağlayan, kumtaşından loyferler de *in situ* durumda ele geçmiştir. Ayrıca Kuzey Büyük Teras duvarının 5 m. güneyinde, teras duvarına paralel olarak batıya doğru, teras duvarı boyunca uzanan bir duvar daha tespit edilmiş olup, bu duvarın kuzey surlarıyla Kuzey Büyük Teras duvarı arasında yer alan bir mekâna ait olduğu ve yukarıda belirtmiş bulunduğumuz B evresi yapılarıyla çağdaş bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kuzeydeki bu anıtsal teras duvarının desteklediği yapının da çok önemli ve büyük bir yapı olduğu düşünülerek girilen çalışmalar, bu düşüncemizin ne kadar yerinde olduğunu göstermiş bulunmaktadır. Nitekim, Tapınağın 61 m. doğusunda ve Tapınak cephesinin aksına rastlayan alanda ve tepenin ortasında 4×4 m. boyutlarında ve kuzey-güney yönlerinde açtığımız sondaj çukurunda 2.70 m. derinlikten itibaren mimari kalıntılara rastlanmaya başlamıştır. 2.70 m. derinlikte, 1.40 m. genişliğinde ve dış yüzleri işlenmiş bazalt kırıkları, iç kısmı ise daha ufak moloz taşlarla doldurulmuş bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir. Çukuru kuzeybatı-güneydoğu yönünde kateden bu duvarın batı yüzü önünde, *in situ* durumda ve 2.80 m. derinlikte, 1.00 m. çapında ve 0.26 m. kalınlığında bazalt bir sütun kaidesine rastlanmıştır ki, bu kaide anakaya üzerine oturtulmuştur. Daha sonra bu kesimin biraz daha genişletilmesi sonucu 6×6 m. lik bir alanda yine çapları 1.00 m.yi bulan üç sütun kaidesine daha rastlanmıştır ki, bunlardan biri, yine ilk bulunan gibi *in situ* durumda ve duvarın hemen önünde yer almaktadır. *İn situ* durumda bulunan bu iki kaide 4.10 m. derinlikteki anakayanın çıkıntılarının üzerine oturtulmuşlardır. Binanın zeminini gayet itinalı bir şekilde işlenmiş ve düzeltilmiş anakaya meydana getirmektedir. Bu kısımda aynen Saray payelerinde olduğu gibi, anakayanın işlenmesi sonucu üst kısımları kesik koniyi andıran ve yapının zemininden 1.30 m. yükseklikte sütun kaideleri meydana getirilmiş ve bu kaidelerin üzerine de kumtaşı ve bazalttan esas kaideler yerleştirilmiştir. Bu durumda, sütun kaideleri için adeta birer postament meydana getirilmiş olduğunu söyleyebiliriz³. Diğer iki sütun kaidesi ise, ikinci bir kullanma izini gösterir şekilde ve esas zeminden 1.20 m. yüksekte bulunmuşlardır. Bu dar alanda ele geçirilen büyük çaptaki bu kaideler,

³ Bu tipin en yakın benzeri için bk. Huff, "Felsgrab von Fakhrikah", *Istanbul Mitteilungen* 21 (1971), s. 164, lev. 51.

burada anıtsal ve geniş çaplı bir yapıya işaret teşkil ederler. Çavuştepe kalesinde önemli bir yapı, Urartu mimarisinde ise yeni bir yapı tipi teşkil edecek olan bu binada gelecek yıllarda yapacağımız yoğun çalışmalarla, binanın mahiyetini tam bir açıklıkla meydana çıkaracağımızı ümit ediyoruz.

III-Kuzey "Büyük Kule" (doğu yüz): 1971 yılı çalışmaları sırasında tespit edilmiş ve yine aynı yıl batı yüzü tamamen ortaya çıkarılmış bulunan bu büyük kulenin, 1972 yılında da doğu yüzünde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu, kulenin, geçen yılki raporumuzda belirtmiş olduğumuz gibi, kuzey surlarından eklenmiş olduğu tamamen ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Ancak bu kulenin hangi mimari evreye ait olduğu meselesi henüz çözümlenmiş değildir. Bu yıl tamamen anakayaya kadar inilememekle beraber, kulenin, kuzeye doğru çıkıntı yapan doğu kısmının, üç bastion ve üç kurtin kesimi olmak üzere 29.50 m. uzunluğa eriştiği anlaşılmış ve böylece kulenin tam uzunluğu da ortaya çıkmıştır.

IV-Güney sur (doğu ve orta kesim): Güney surlarda iki kesimde sürdürülen çalışmalarla, yaklaşık olarak 20 m. uzun-

luğunda bir sur kısmı açığa çıkarılmış, özellikle orta kesim surlarının çok sağlam olarak günümüze kadar kalmış oldukları ve taş beden üzerinde, yer yer 1.50 m. yüksekliğe varan, surun kerpiç kısmında sağlam kaldığı görülmüştür.

Görüldüğü gibi, her geçen yıl yeni, yeni sürprizler ortaya koyan Çavuştepe kalesinin, gerek Urartu ve gerekse Ön Asya mimarisi bakımından büyük önem taşıyan anıtsal surlarını ve diğer yapılarını ortaya çıkarabilmek için çok sabırlı ve uzun çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bu arada iki yıldan beri devam eden Van Bölge Müzesi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi inşaatı bu yıl sona ermiş ve her iki müesseseye 15 Ağustos 1972 perşembe günü, Ankara'dan gelen Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü sayın Hikmet Gürçay'ın da iştirakiyle yapılan törenlerle hizmete açılmıştır. Şimdiye kadar Van Müze deposunda ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri kimya laboratuvarında muhafaza edilmekte olan Çavuştepe küçük buluntuları yeni Bölge Müzesi'ndeki yeni vitrinlerde tanzım ve teşhir edilmiştir.